

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968. rák hava)

Örvénylenek az események, változik a világ. Értékek és értékrendek cserélődnek. Most beszéljünk művészetről, irodalomról, költőkről, könyvekről? Nem időpazarlás most a kultúra apró-cseprő dolgaival bibelődni? Nem megtorpanás, meghunyászkodás most az esztétika kérdéseit vitatni?

Ezek a kérdések, ezek a kételyek gyötörnek a forró júniusi napokon, miközben azt teszem, amit minden időben mindenkinek tennie kell: végzem a munkám az idő forгатagában. S talán mégsem hiába.

Induló folyóiratok

A már meglevő szerbiai folyóiratokon kívül még néhánynak a megindítását tette lehetővé a kulturális tevékenységet fejlesztő köztársasági alap. Valószínűleg nem kell soká várnunk, s néhány új folyóiratot lapozhatunk át: az említett alap anyagi támogatásban részesíti a Književna istorija, a Sintezá, a Suncokret és a Progovor című folyóiratokat, melyek már csak a pénzre várnak, hogy elinduljanak az olvasókhoz.

A Književna istoriját Aleksandar Petrov kritikus szerkeszti majd, aki körül az utóbbi hónapokban élénk vita kerekedett az irodalomtudományi intézetből történt elbocsátása alkalmából. A Sintezáról semmi közelebbit nem tudunk még, csak annyit, hogy szerkesztője Bora Ćosić lesz; a szerkesztőről ítélve — aki sohasem szenved ötletihányban — a folyóirat érdekesnek ígérkezik. A Suncokretot Dragiša Vitošević szerkeszti majd, s a parasztírók műveit fogja közölni. A Progovor célja a fiatal írók felkarolása.

A Politika munkatársa az alap döntése után megjegyzést tett arra, hogy a parasztírók külön folyóiratot kapnak. Szerinte ez felesleges, mert a parasztírók művei minden folyóiratban, lapban megjelenhetnek, s nem helyes az írókat társadalmi rétegek szerint megkülönböztetni. Jobb lenne egy népnaptár intézményesítése, mivel a széles olvasóközönségnek erre van szüksége.

Eltelkintve ettől a kifogástól — mely sok szempontból elfogadható —, üdvözlönnünk kell az alap döntését, hogy újabb folyóiratok indítását teszi lehetővé. Ez a helyes eljárás, ezzel lendítenek az irodalom ügyén, s nem úgy, hogy csökkentik a dotációt, s megnehezítik az igénylést, mint egy másik köztársaságban történt. Az anyagi támogatást nem szabad a folyóiratok befolyásolásának eszközeként használni, mert ez ellentétben van társadalmunk demokratikus elveivel, s káros mind az írókra, mind az olvasókra nézve.

Csak az elvekről!

Már régebben megígérte a zágrábi Telegram szerkesztősége, hogy a Napjaink éneke című antológiáról, melyet Ács Károly szerkesztett s a Forum kiadásában jelent meg, ankétot rendez az írók között. Vártuk, egyre vártuk a hozzászólásokat, véleményeket, de hiába, az ankét késett. Már meg is feledkeztünk a Telegram ígérétééről, amikor a lap közölte Zvonimir Golob költő, műfordító és kritikus — több antológia szerkesztője vagy társszerkesztője — írását az említett műről.

Golob csak általánosságokban, elvben beszél az antológiáról, nem említ egyetlen nevet sem — sem azokét, akik bekerültek, sem azokét, akik kimaradtak talán, de még csak az antológia összeállítójának nevét sem írja le —, csupán azt fejtegeti, frázisokkal bőven megtűzdelve, mennyire nem ért a Napjaink éneke című antológia összeállítója se az antológiák összeállításához, se a jugoszláv költészethez. Allításainak alátámasztására érveket, tényeket várnánk Golobtól, de ő adós marad velük. Nincsenek érvei. Egyetlen tényt sem tud említeni a maga álláspontjának megokolására. Váltig azt hajtogatja, hogy az antológia szerkesztője nem érti a dolgát, nem ismeri a jugoszláv költészetet. S hogy mer akkor ilyen munkába fogni?!

Tehát csak az elvekkel van baj, hisz nyilvánvaló, hogy aki nem ért egy mesterséghez, ne foglalkozzék vele. Nézzük azonban meg, mennyire ért Golob ahhoz a mesterséghez, melyet űz. A kritikához.

Bírál egy antológiát, melyet el sem tudott olvasni, legfeljebb a költők névsorát nézhette át, s talán hozzájutott a közölt versek eredeti címének jegyzékéhez. Ebből ítélhetett. De írásában bevallja, s ezt e sorok írójának szóban is elmondta, hogy az antológiának csupán második kötete volt a kezében. S ő ennek alapján is meg tudta állapítani, hogy a gyűjtemény szerkesztője nem ért ehhez meg ahhoz. S hogy ez az antológia nem ad kielégítő képet az új jugoszláv költészetéről.

Az olvasóra bízom, ítélje meg, mennyire ért a kritika mesterségéhez Golob. S azt is, mennyire megbízható kritikus az, aki egy mű feléről megítéli az egészet, s aki egyetlen kézzelfogható érvet sem tud felmutatni a maga igazának bizonyítására. Én csak ahhoz ragaszkodom, hogy — beszéljünk most is az elvekről! A kritika elveiről! Golob elveiről! S arról, hogy a Telegram szerkesztősége milyen elvek alapján közöl egy ilyen írást.

Sikerek és visszautasítások

A csoda megtörtént.

A szürkeség, eseménytelenség évei után, amikor már mindenki elvesztette reményét, hogy a korszerű jugoszláv drámairodalom jelentős eredményeket tud felmutatni, a meglepetés, a kellemes meglepetés bombája robbant az idei Sterija Színházi Játékokon. Egyik darab nagyobb sikert aratott a másikinál. Megjelentek a korszerű színművek, melyeknek szerzői, úgy látszik, megértették az idők szavát, felismerték a pillanat lehetőségeit, s valóban időszerű kérdésekhez nyúltak — a maguk szempontjából, a maguk nyelvén szólva róluk.

De robbant még egy bomba.

A visszautasítás.

Két darab szerzője visszautasította a díjat, illetve dicséretet. Mást vártak? Többet?

Ezekre a kérdésekre lehetetlen felelni. Csupán a körülményekre kell rámutatni, arra ti., hogy annyi volt a jó darab, értékes mű, díjra érde-

mes alkotás, hogy a zsűrinek hihetetlenül nehéz volt dönten. Valószínűleg ezért jutott csak külön jutalom Strnišának s dicséret Lebovičnak.

Akár helyes, igazságos volt az ilyen megoldás, akár nem — ennek boncolgatásába itt nem bocsátkozhatom —, a visszautasítás nem is annyira a zsűri esetleges tévedését, még csak nem is a sértett szerzők gerincességét bizonyítja, inkább azt, hogy immár nem reménytelen a jugoszláv drámairodalom helyzete: a sok jó között kinek lenne könnyű megtalálni a legjobbat?! S ezért még egy-két díjról is érdemes lemaradni.

Tabuk

A budapesti Kritika ankétjának arra a kérdésére, hogy „ami az irodalmat illeti, beszélhetünk-e bizonyos fajta megtorpanásról?“, Lengyel József így felelt:

„Egy ilyen megtorpanás sajnos van. És ha őszinte akarok lenni, én a megtorpanás okát abban látom, hogy bár cenzúra nincs nálunk, de a szerkesztők óvatosabbak, mint lenniük kellene. Tény pl., hogy vannak ún. tabu témák. Én magam tapasztaltam, hogy tabu Mao Ce Tung, de tabu Rákosi is. Tabu a légerek, de azt hiszem, van még egy csomó tabu, én legalábbis ennek a háromnak ütköztem neki, mégpedig fejfel.”

Vannak. S nem is mindig a szerkesztők óvatossága, megalkuvása idézi elő őket, habár az is igaz, hogy a szerkesztők sokszor „borzasztóan vigyáznak, és úgy állnak ott, mint kiskutyá a gramofon előtt, és várják a *His Master's Voice*-t, de talán lehet, hogy a 'master' nem is olyan szigorú, mint amilyennek némely szerkesztő tartja...” Mert a tabu sokszor közelfogás, a levegőben lebeg, mit lehet és mit nem. Beszélnek róla, de nem írnak, mert egyszer valaki kimondta, hogy nem, de ha hozzányúlnánk, pusztá léggé válna. Csakhogy épp ez nem történik meg, senki nem meri vállalni az első lépés kockázatát és felelősségét, a jégtörő szerepét. S addig lesznek is tabuk.

De én nemcsak ebben látom a problémát. Nemcsak témák lehetnek tabuk, módszerek, szempontok, szubjektív vélemények is. Mert mindegy, hogyan ír az ember Maoról például, vagy a légerekről. Lehet úgy is írni róluk, hogy példaként emlegessék, de lehet úgy is... Na de nem akarok a dolgok elé vágni, lesz még erről később szó egy eklatáns példa ürügyén.

Így hát inkább egy felhívással zárnám írásom, csak hát, ki tudja, talán a felhívások is — tabuk.

Végel ügye a rádióval (avagy fordítva)

Azt hiszem, szélmalom harc az, amibe Végel László bocsátkozott, de rokonszenvünket érdemli meg s nem sajnálkozásunkat, mint általában a Don Quijote-i vállalkozások. Nagy nekibuzdulása ugyan néha felületességet eredményez, lényegében azonban igaza van: indítóokai, szándéka, céljai elfogadhatók. Legnagyobb hibája, hogy az újvidéki rádió működését csak egy szempontból, eléggé leszűkítve vizsgálta. Ha átfogóbb elemzést készít, valószínű, hogy sokkal lehangolóbb, elkeserítőbb eredményre jut. Szeretném, ha neki vagy másnak alkalma lenne, hogy egy ilyen elemzést végezzen, de addig is, Végel megállapításainak nyomán, saját tapasztalatom alapján s mások véleményének meghallgatása után, nyilvánvalónak kell tekintennem, hogy

az újvidéki rádió a legjobb úton halad a szellemi érlelés felé;

vérátömlesztésre van szüksége;

sok okból kifolyólag nem tudja betölteni azt a szerepet, mely a félmillió jugoszláviai magyarság életében vár rá, hogy azokról a feladatokról, melyek határainkon túlra szólnak, ne is beszéljünk;

több olyan cikk, tanulmány, helyzetkép kell, melyekben a rádió problémáival foglalkoznak;

a nyilvánosság előtt kell vitákat folytatni a rádióról, szerepéről, feladatairól, munkájának minőségéről, hatásáról, mivel a nyilvánosságot nem csupán a nyilvános vidám műsorok jelentik;

a rádióknak nem védekeznie, cáfolnia kell, hanem haladnia, változnia.

Szolzszenyicin van szőnyegen

Volt egy időszak, amikor Solzszenyicin szovjet író egymás után aratta a babérokat azokkal a műveivel, melyekben a sztalin kor bűneiről szólt. Most azonban, úgy látszik, már nem veszik szívesen az olyan irodalmi alkotásokat, amelyek a múlt hibáival foglalkoznak.

Az Ivan Gyenyiszovics szerzőjének új művei nem kapnak zöld fényt, nem jelentetik meg őket, s ezért Solzszenyicin levelet intézett a szovjet írók szövetségének vezetőségéhez. „Írtaimat nem adták vissza, könyveim nem jelenhetnek meg, nevem tilalom alatt van... Ismert személyek sajnálkozásukat fejezik ki, hogy nem haltam meg a büntetőtáborokban, könyveimet eltávolítják a közkönyvtárakból...”

Elég súlyos vádak ezek. Persze a címzett sem maradt adós, s a napokban újabb támadások érték Solzszenyicint. A Lityerturnaja gazeta is különféle vádakkal illeti a szovjet író, aki egyébként az egész világon nagy sikereket ért el, és elismeréseket szerzett.

A helyzet bonyolult. Egyik fél sem cáfolja a másik állításait, inkább ellentámadással védekezik. Solzszenyicin nincs egyedül; habár a hivatalos irodalom, mely gépezettel rendelkezik, ellene fordult, vannak, akik kiállnak mellette, de aligha tudják megvédeni. S legújabb műve, a Rakovoj korpusz nem jelenhet meg. Ellenben: akikhez valamilyen módon eljutott, lemásolták, s úgy terjesztik. Alighanem van érdeklődés a regény iránt. S míg meg nem jelenik, addig illegális módszerekkel igyekeznek hozzájutni az emberek.

Nem először történik meg, hogy egy írónak tiltakoznia kell a cenzúra, az elhallgattatás, a félreállítás ellen. Solzszenyicin esetét súlyosbítja, hogy benne élnek még a táborokban szerzett benyomások, benne él egy elmúlt korszak bánásmódja az írókkal, s ha ma az ellen tiltakozik, hogy az írók nem fejezhetik ki véleményüket a társadalomról, hogy vannak művek, melyek bíráló hangjuk miatt nem juthatnak a nyilvánosság elé, akkor elkerülhetetlen, hogy ő maga ne gondoljon arra az időre, amikor egyszer már megvádolták, hogy szovjetellenes tevékenységet folytat és táborba küldték. A közvélemény pedig természetesen ugyancsak hajlamos lesz hasonló képzettársításokra.

Hozzájárulnak ehhez egyes szovjet írók nyilatkozatai is. Szurkov például azzal érvel, hogy Solzszenyicin művei „erősebbek” Svetlana Sztalin emlékiratainál, s „veszélyesebbek” Paszternák műveinél. Ha irodalmi műveket így ítélünk meg, így minősítünk, akkor tulajdonképpen nem irodalmi módszerekhez folyamodunk, akkor az eljárás egészen más jellegű. S talán ez az, ami Solzszenyicin esetében leginkább aggasztó.

A jövő teljesen bizonytalannak látszik. Lehet, hogy az irodalom, a művészet a cannes-i fesztivál sorsára jut: felfüggesztik; vagy a velencei biennalé mintájára fegyveres közegek fogják védeni. Egyik megoldás sem helyes. Ami rossz, azt a művészetben is le kell rombolni. De újra-kezdve vagy folytatva, a művészetnek is, életnek is meg kell maradnia, mert hiszem, hogy bolygónk nincs arra ítélve, hogy lelkek és anyag sivatagává változzon.

Tomán László